

Oppgave

Skriv en sammenhengende tekst om demokrati, ideologi og ondskap

Du bestemmer selv omfanget av og rekkefølgen til momentene dine, og du kan gjerne behandle flere av punktene samtidig, men i besvarelsen **skal** du vise den historie- og filosofifaglige kompetansen din ved å

- gjøre rede for noen politiske ideologier som har vært sentrale i, og/eller som har vært til hinder for, utviklingen av det moderne demokratiet
- vurdere ulike konsekvenser de politiske ideologiene du har valgt har hatt, eventuelt kan ha, for menneskets livsutfoldelse og frihet
- drøfte og ta stilling til denne påstanden: Den som er i besittelse av riktig kunnskap vil ikke kunne handle galt.

I teksten din kan du trekke inn andre momenter som du mener er relevante og interessante, og som gir deg mulighet til å vise mer av den historie- og filosofifaglige kompetansen din. Du kan velge blant punktene nedenfor eller bruke dine egne.

- Ondskapens banalitet.
- Politikk og måten vi lever våre liv på henger sammen. Den som vil forandre verden, må begynne med seg selv.
- Makt vil føre til undertrykking.
- «Filosofer har bare fortolket verden forskjellig, men det det kommer an på, er å forandre den» (Karl Marx)
- Vold og voldsmonopol
- Demokratiseringsbølger
- Bør uvitende, uansvarlige og irrasjonelle avstå fra å stemme?
- Er passivitet farlig?
- Vanetenkning står i veien for demokratiutvikling.
- «De herskende tanker er de herskendes tanker» (Marx og Engels)
- Identitetspolitikk

Demokratiet og ondskaperen - og ideologiene som skapte dem

I denne teksten skal jeg forklare hvordan liberalismen, sosialismen og fascismen påvirket utviklingen av demokratiet. Jeg skal så undersøke hvordan ondskap utspiller seg på system- og individnivå. Til slutt skal jeg vurdere hvordan ideologiene påvirker enkeltindividers liv.

Liberalismen er hjørnesteinen i de moderne demokratiene. Tankene knyttet til folkets frigjøring som ble ilden bak revolusjonene i USA og Frankrike ble den dominerende ideologi i vesten, både økonomisk og sosialt. Tenkere som Locke, Montesquieu, Voltaire og Rousseau etablerte ideene om eiendomsrett, maktfordeling, ytringsfrihet og folkesuverenitet som grunnleggende for det vestlige samfunnet. Men etter hvert som den industrielle revolusjonen forsterket klasseskillene ble liberalismen splittet, for selv om frihet var det sentrale målet, var metoden omdiskutert. Skulle staten sikre individets frihet ved å gripe inn i samfunnet, eller var sann frihet heller at individene fikk være mest mulig uavhengig av staten? Borgerskapet omfavnet markedsliberalismen og nattvekterstaten med dens løfter om negativ frihet, og det kapitalistiske systemet ble økonomiens fundament. Og etter hvert som verden ble mer og mer demokratisk, syntes borgerskapet å ha fått rett. *Moderniseringsteori* setter økonomisk utvikling som premisse for demokratisering, og den klassiske økonomiske liberalismen, med røtter tilbake til 1700-tallet, da Adam Smith skrev *The Wealth of Nations*, har uten tvil historisk sett vært suksessfull mot dette målet (Alvarez, 2023).

Men samtidig vokste arbeiderklassen, og deres frihet ble ikke ivaretatt under nattvekterstaten. Sosialliberalismen, som fremhevet statens positive plikt til å sikre folkets frihet, ble introdusert av Mill som en motvekt til den klassiske liberalismen. I samme periode tok Marx og Engels dette lenger, og tegnet markedsliberalismen som et fengsel for den voksende arbeiderklassen. Sosialismen ble arbeiderklassens ideologi, og vektla *likheten* som revolusjonene hadde lovet vel så tungt som *friheten*, som hadde blitt forvrengt i borgerskapets ideologi til et undertrykkingsmiddel. I dag har moderniseringsteoriens grunnsetning om at økt produksjon leder til demokrati blitt tilbakevist, og er ikke lenger en akseptert modell i samfunnsvitenskap (Alvarez, 2023). Fra et sosialdemokratisk perspektiv er det vanskelig å se for seg reell frihet for alle uten statlige inngrep for å øke likhet. Rosa Luxemburg går på slutten av 1800-tallet så langt som å hevde at et ekte demokrati er umulig i det klassesdelte samfunnet av kapitalismen.

Man må likevel ikke glemme sosialismens realpolitiske skyggeside. Marx var redd for borgerskapets ideologi, som han mente førte til et kulturelt hegemoni som indoktrinerte arbeiderne – dette blir senere en forklaring på hvordan det kapitalistiske systemet kunne fortsette så mye lenger enn Marx forutså – og mente at det klasseløse samfunn i realiteten bare kunne oppstå etter en periode med «proletariatdiktatur». Metodikken i den marxistiske ideologi

viste seg altså å være svært problematisk for demokratisering, slik vi så i Sovjetunionen i forrige århundre. Marx åpnet for væpnet revolusjon og *renselsesdiktatur*, der en elite må rense folket fra borgerskapets ideologi. Dette er den samme retorikken som brukes i fascismen: *staten vet bedre enn folket hva som er rett, og må styre dem til deres eget beste*. I sosialistiske miljøer i dag råder gjerne fortsatt en tanke om at arbeiderene selv ikke vet hva som er best for dem. Et klassisk eksempel er hvordan venstresiden i Norge ser på fattige velgere som stemmer FrP. Ideologier kan fort føre til en overbevisning som er så sterk at man tyr til ekstreme handlinger, som angivelig gjøres på vegne av andre. Dette skal vi straks komme tilbake til i drøftingen av gode og onde handlinger knyttet til enkeltindivider, først skal vi si litt om fascismen som hinder for demokratiet.

Fascismen viste seg som demokratiets antitese i starten av forrige århundre, ved å definere mennesker som naturlig forskjellige. Den blir et fullstendig brudd på likhetsprinsippet, med allmenne individuelle friheter i liberalismen og økonomisk likhet i sosialismen. Fascismen streber derimot etter meningslikhet, et samlet nasjonalt folk. Dette gjøres best ved å kontrollere mediene og å skape en felles fiende. Alle demokratiske prinsipper faller: Noen mennesker mister alle rettigheter, alle mister ytringsfriheten, og all makt samles hos én. Knyttet opp mot den franske revolusjonens mål og med den gyldne middelvei som veileder, kan vi si at nyliberalismen trekker friheten for langt, kommunismen trekker likheten for langt, mens fascismen trekker brorskapet for langt. Vi har nå tegnet en skissemessig utvikling av det moderne demokratiet, der liberalismen danner grunnmuren, sosialismen må implementeres som en motvekt, og fascismen må elimineres som en trussel.

Det er viktig å ikke ta demokratiet for gitt. Hitler var folkevalgt: Han visste hva folket trengte, og skulle avskaffe demokratiet til Tysklands beste. Historien forklarer vanligvis fascismen med at desperate mennesker samlet seg om en sterk mannsfigur, og ofret sin frihet for en følelse av trygghet. På denne måten blir fascistestyret en konsekvens av en ekstrem situasjon, slik som Tyskland etter første verdenskrig, og en usedvanlig ond og maktsyk mann, slik som Hitler. Med andre ord; noe som neppe vil skje i dag. Men likevel er det i økende grad tegn til at fascismen ikke er helt død. «Den sterke mannen» er på vei tilbake, og situasjonen i USA rundt Donald Trump førte til et fysisk angrep på kongressen etter valgtapet i 2020. Og når historien er så blodig, er det naturlig å være nøye med at den ikke gjentar seg.

Men for å sikre at fortidens ondskap ikke sniker seg inn i fremtiden, må vi først forsøke å forstå den. Diskusjonen om ondskap går blant annet i om mennesker er onde i seg selv, slik at å handle godt er en positiv frihet samfunnet skjenker oss, eller om vi er gode, slik at staten bør blande

seg minst mulig inn. Mange er negative til menneskets natur: Hobbes skriver kynisk om livet før samfunnsmakten, og William Golding skildrer en dystertilværelse på øya i *Fluenes herre*. Men Rousseau skriver derimot varmt om «den noble villmann», og hevder i sosialismens ånd at eiendommen er roten til menneskelig ondskap:

Den første som gjerdet inn et jordstykke og sa «Dette er mitt», og fant sine medmennesker naive nok til å tro ham, var den egentlige grunnlegger av borgersamfunnet. Fra hvor mange [...] grusomheter og ulykker kunne ikke hvem som helst ha reddet menneskeheten, ved å [...] rope til sine medmennesker: Lytt ikke til denne bedrageren; du er fortlapt hvis du glemmer at jordens frukter tilhører oss alle! (Rousseau, 1755)

Som en av de viktigste forkjemperne for demokratiet, hevder Rousseau videre at «Allmennviljen er alltid rettmessig, men dømmekraften som leder den er ikke alltid opplyst» (Rousseau, 1762). Dette minner om Sokrates menneskesyn, som kan oppsummeres i den følgende påstanden: «Den som er i besittelse av riktig kunnskap vil ikke kunne handle galt.» Men er det virkelig slik?

Nøkkelordet *riktig kunnskap* gjør at påstanden resonerer med svært mange. Stort sett alle utopister, for eksempel anarkister og kommunister, ser for seg et perfekt samfunn der menneskene frigjøres fra villedning og slik blir gode. I *Tvetydighetens etikk* diskuterer Beauvoir ondskap, og presenterer inautentiske livsholdninger som muliggjør onde handlinger. Deriblant finner vi den gravalvorlige, som har en tro på objektive verdier slik at han kan tillate seg å undertrykke subjekter på vei mot disse objektive målene. Det er lett å trekke paralleller til Nazismens ondskap, men også kommunismen i Sovjet, der det klasseløse samfunn helliget ethvert middel. Selv om også jeg er overbevist om at dette kriteriet er tilstrekkelig for å forsikre godhet, er det viktig å holde seg i realpolitikken: *riktig kunnskap* er idealistisk. Kanskje finnes det andre forklaringer av ondskap som er mer praktiske og oppfordrer til positive tiltak?

For å forstå ondskap, bør vi gjøre et dypdykk i fascismen. Jeg har nevnt at ideologien baserer seg på å skape *naturlige* forskjeller mellom folk. Slik forsøker man å legitimere urett. Vi starter ikke opprør mot jordskjelvenes terror; de er uten intensjon, naturlige. Vi tar det stoisk: *Slik er verden, det må vi finne oss i*. Når et menneske trækker på en maur, sees ikke det på som noen tragedie. Fascismens fremste mål er å opphøye enkelte mennesker over andre, på samme måte som menneskeheten er opphøyet over insektene. At nazisten Amon Götz griper etter geværet for å more seg med å skyte tilfeldige jøder i Plaszow, skal være som å gripe etter fluesmekkeren (Aanesen, 2022). En slik forvrengning lar vanlige mennesker gjøre grusomme ting.

Her handler det ikke bare om kunnskap, for fascisten kan unnskyldes seg med samfunnets indoktrinering og kontrollen over mediene. Men både Beauvoir og Hannah Arendt har en tillit

til menneskets dømmekraft som medfører en moralsk plikt. Teorien til Arendt fra *Eichmann i Jerusalem* om ondskapens banalitet går ut på at noe så enkelt som at et individ gir opp kritisk tenkning og personlig ansvar, og heller bare tar ordre, er forklaringen bak de verste handlingene i historien. Vi har et personlig moralsk ansvar til opplysning, så selv om handlingen kan være gjort i uvitenhet, unnskylder det ikke passiviteten i ikke å søke den kunnskapen som var nødvendig. Slik får samfunnet en plikt til å oppfordre borgerne til kritisk tenkning, og det er bare i demokratier at styret faktisk tjener på en slik oppfordring. Systemet må organiseres slik at den banale ondskaper fra systemene minimeres.

At større onde handlinger stort sett skyldes systemer, slik som teorien om ondskapens banalitet forklarer, virker sannsynlig. Disse kan forklares ved at gruppa skaper intersubjektive sannheter som dehumaniserer grupper, slik som fascismen har for vane. Likevel finnes det eksempler på individer som gjør grusomme handlinger uten et nettverk, for eksempel gjerningsmannen bak terroraksjonen på Utøya. I *Forbrytelse og straff* gir hovedpersonen Raskolnikov, muligens som talerør for Dostojevskij, en analyse av ondskap: Noen mennesker må gjøre onde handlinger for å sette et nytt paradigme; de er hevet over lovene. Han påpeker at enhver som innfører en ny lov må bryte med den forrige, og dermed er en forbryter. Fra rettsaken er det mange som tror at Breivik så på det som sin nødvendige plikt overfor samfunnet og de uvitende massene å utføre aksjonen for å stoppe islamiseringen av vesten. Han kunne ha blitt drept, og kom til å bli fengslet, men han «ofret seg» for det felles beste. Det at Breivik hadde «gal kunnskap» er for så vidt årsaken til handlingen, men kan virke som en forenkling.

I avsnittene om demokratiets ideologiske hindre, både knyttet til fascisme og sosialisme, går denne tanken om at folket ikke selv vet best hva som er best for dem igjen, slik at noen må ta ansvar for fellesskapet. Kritikken går tilbake til antikken, og både Platon og Aristoteles poengterer at folket er uegnet til å styre. I *Aftenposten* kunne vi den 20. juli 2017 lese at «Uvitende, uansvarlige og irrasjonelle borgere har en moralsk plikt til å avstå fra å stemme» (Ekeli & Gamlund, 2017). Men plikten som borger i et demokrati ligger vel heller i å søke opplysning enn i frastå fra å stemme? Det er bred enighet om at opplysning danner grunnlaget for demokratiet, og man kan argumentere for at allmenn opplysning, som skolegang, medier og universiteter, er fundamentale. Disse institusjonene finnes, vi har positiv frihet til å oppsøke dem, og å avstå fra å bruke denne friheten før et valg er respektløst mot dem som gjør det. I tillegg har vi sett at det kan føre til ondskap å nekte å søke rett kunnskap. I et demokrati har man en rett til livsutfoldelse, opplysning og frihet, men man har også en moralsk plikt til en viss politisk aktivitet.

På denne måten blir demokratiet og den politiske liberalismen eksistensialismens premiss, og dette er naturlig, ettersom eksistensialismens oppblomstring skjedde nettopp etter demokratiseringen i Europa. Simone de Beauvoir skriver følgende i *Tvetydighetens etikk*: «Vanligvis er situasjonene så komplekse at det trengs en grundig politisk analyse før man kan sette opp valgets etiske moment» (Beauvoir, 1947). At deliberasjon er tett knyttet til demokrati, er det ingen tvil om; vi tvinges til overveielse gjennom maktfordeling og diskusjon. Når Rødt ikke klarer å bestemme seg for om de vil sende våpen til Ukraina, kan man se kritisk på det og påpeke at de har den luksusen å kunne overveie nettopp fordi de ikke har noen reell innflytelse på beslutningen, men det er verdt å merke seg at deliberasjonen som har skjedd i partiet minner litt om den Beauvoir gjør i fortsettelsen når hun analyserer situasjonen fra *The Adventures of a Young Man*, der det autentiske valget, å redde arbeiderene, blir det rette. Rødt må velge mellom å redde Ukrainerne, men bryte med ideologien, eller å følge tidligere politikk, og ikke bøye sammen så snart krigen er ukomfortabelt nærme, og de tar seg tid. Og dette kan altså være et tegn på at vi lever i et godt samfunn. «Det handlingslammede demokratiet» er likevel ikke bare uttrykk for noe positivt; sosialistene og miljøaktivistene må få rett i at det ofte er konservative krefter som hindrer raske endringer, også nødvendige, og spesielt hvis en økonomisk maktelite taper på det.

For det andre forplikter demokratiet til politisk handling, og Beauvoir hevder at det er gjennom deltakelse i samfunn og fellesskap at mennesket finner mening. Å forlate den filosofiske stereotypien om den ensomme tenkeren som ikke levde ut sine tanker eller deltok aktivt i den politikken han reflekterte over, ble viktig på denne tiden, med ytterligere eksempler i Simone Weil og Hannah Arendt. Arendt skulle spesielt vektlegge politisk *handling* som den meningsgivende delen av menneskets foretagende, i kontrast til *arbeid* og *produksjon*. Hun henter tilbake Aristoteles tanke om mennesket som et «politisk dyr», og setter handlingen som et mål i seg selv. Det er her mennesket får mulighet til livsutfoldelse. Vi ser at det liberale demokratiet blir den arenaen der mennesket får best mulighet til dette, og at plikten til politisk deltagelse blir like ukontroversiell som plikten til opplysning, som er lovfestet via grunnskolen: Begge er nødvendige for individets utfoldelse, de er positive friheter. En plikt medfører altså ikke nødvendigvis redusert frihet, og demokratiets plikter omfatter det som ethvert menneske likevel trenger for å finne mening.

Arendt understreker at mennesket er avhengig av et overskudd for å kunne handle politisk. Her henter hun et begrep fra Marx: *Animal laborans*. Mennesket må først frigjøres fra sine materielle behov, slik at det kan frigjøres fra *arbeidet*. I tillegg må arbeiderne ha rettigheter slik

at de kan frigjøres fra *produksjonen*. Vi ser hvordan sosialismen blir sentral for menneskets utfoldelse; uten en aktiv stat vil det kapitalistiske systemet skape en arbeiderklasse i flertall som ikke har overskudd til *handling*.

Vi har tidligere sagt at fascismens sterke mann lover trygghet i bytte mot frihet. Det er kanskje mulig å tenke seg situasjoner der en slik byttehandel er midlertidig nødvendig, men historiske eksempler viser at fascismens fiender som det loves beskyttelse mot er illusjoner, og hvis man teller dødsfall i fascistiske stater er det lett å se at tryggheten i hvert fall ikke nådde ut til hele samfunnet. Det fascismen, sammen med annen ekstremisme, tilbyr individet, er en følelse av fellesskap og å ha betydning; en følelse av å være spesiell. Dette har vist seg å appellere sterkt til unge menn som er villige til å handle. Det er derfor vitalt for demokratiet at det klarer å tilby fellesskap og følelsen av å ha betydning til borgerne. Jeg støtter opp under Arendts argument om at *handling* er den beste måten å føle at man har betydning, men da må staten legge opp til at dette er mulig for alle. Vi må ha frihet og likhet, for utfoldelse, men også brorskap, slik at ingen føler seg utelatt.

Kilder

Aanesen, Karl Henrik. 2022. Å forstå ondskap. NDLA. Hentet fra: [Ondskap - Å forstå ondskap - Religion og etikk - NDLA](#).

Alvarez, Michael: *demokratisering* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. april 2023 fra <https://snl.no/demokratisering>.

de Beauvoir, Simone. 1947. *Tvetydighetens etikk* (utdrag). Pax forlag.

Ekeli, Kristian Skagen og Gamlund, Espen. 2017. *Uvitende, uansvarlige og irrasjonelle borgere har en moralsk plikt til å avstå fra å stemme*. Aftenposten, 20. juli 2017.

Rousseau, J. (1755): *Om ulikheten mellom menneskene*.

Rousseau, J. (1762): *Om samfunnspakten*.